

Het correctievoorschrift bestaat uit:

- 1 Regels voor de beoordeling
- 2 Algemene regels
- 3 Vakspecifieke regels
- 4 Beoordelingsmodel
- 5 Inzenden scores
- 6 Bronvermeldingen

1 Regels voor de beoordeling

Het werk van de kandidaten wordt beoordeeld met inachtneming van de artikelen 41 en 42 van het Eindexamenbesluit v.w.o.-h.a.v.o.-m.a.v.o.-v.b.o.

Voorts heeft het College voor Examens (CvE) op grond van artikel 2 lid 2d van de Wet CvE de Regeling beoordelingsnormen en bijbehorende scores centraal examen vastgesteld.

Voor de beoordeling zijn de volgende passages van de artikelen 36, 41, 41a en 42 van het Eindexamenbesluit van belang:

- 1 De directeur doet het gemaakte werk met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen en het proces-verbaal van het examen toekomen aan de examinerator. Deze kijkt het werk na en zendt het met zijn beoordeling aan de directeur. De examinerator past de beoordelingsnormen en de regels voor het toekennen van scorepunten toe die zijn gegeven door het College voor Examens.
- 2 De directeur doet de van de examinerator ontvangen stukken met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen, het proces-verbaal en de regels voor het bepalen van de score onverwijld aan de gecommitteerde toekomen.
- 3 De gecommitteerde beoordeelt het werk zo spoedig mogelijk en past de beoordelingsnormen en de regels voor het bepalen van de score toe die zijn gegeven door het College voor Examens.

De gecommiteerde voegt bij het gecorrigeerde werk een verklaring betreffende de verrichte correctie. Deze verklaring wordt mede ondertekend door het bevoegd gezag van de gecommiteerde.

- 4 De examinerator en de gecommiteerde stellen in onderling overleg het aantal scorepunten voor het centraal examen vast.
- 5 Indien de examinerator en de gecommiteerde daarbij niet tot overeenstemming komen, wordt het geschil voorgelegd aan het bevoegd gezag van de gecommiteerde. Dit bevoegd gezag kan hierover in overleg treden met het bevoegd gezag van de examinerator. Indien het geschil niet kan worden beslecht, wordt hiervan melding gemaakt aan de inspectie. De inspectie kan een derde onafhankelijke gecommiteerde aanwijzen. De beoordeling van de derde gecommiteerde komt in de plaats van de eerdere beoordelingen.

2 Algemene regels

Voor de beoordeling van het examenwerk zijn de volgende bepalingen uit de regeling van het College voor Examens van toepassing:

- 1 De examinerator vermeldt op een lijst de namen en/of nummers van de kandidaten, het aan iedere kandidaat voor iedere vraag toegekende aantal scorepunten en het totaal aantal scorepunten van iedere kandidaat.
- 2 Voor het antwoord op een vraag worden door de examinerator en door de gecommiteerde scorepunten toegekend, in overeenstemming met het beoordelingsmodel. Scorepunten zijn de getallen 0, 1, 2, ..., n, waarbij n het maximaal te behalen aantal scorepunten voor een vraag is. Andere scorepunten die geen gehele getallen zijn, of een score minder dan 0 zijn niet geoorloofd.
- 3 Scorepunten worden toegekend met inachtneming van de volgende regels:
 - 3.1 indien een vraag volledig juist is beantwoord, wordt het maximaal te behalen aantal scorepunten toegekend;
 - 3.2 indien een vraag gedeeltelijk juist is beantwoord, wordt een deel van de te behalen scorepunten toegekend, in overeenstemming met het beoordelingsmodel;
 - 3.3 indien een antwoord op een open vraag niet in het beoordelingsmodel voorkomt en dit antwoord op grond van aantoonbare, vakinhoudelijke argumenten als juist of gedeeltelijk juist aangemerkt kan worden, moeten scorepunten worden toegekend naar analogie of in de geest van het beoordelingsmodel;
 - 3.4 indien slechts één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, wordt uitsluitend het eerstgegeven antwoord beoordeeld;
 - 3.5 indien meer dan één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, worden uitsluitend de eerstgegeven antwoorden beoordeeld, tot maximaal het gevraagde aantal;
 - 3.6 indien in een antwoord een gevraagde verklaring of uitleg of afleiding of berekening ontbreekt dan wel foutief is, worden 0 scorepunten toegekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is aangegeven;
 - 3.7 indien in het beoordelingsmodel verschillende mogelijkheden zijn opgenomen, gescheiden door het teken /, gelden deze mogelijkheden als verschillende formuleringen van hetzelfde antwoord of onderdeel van dat antwoord;

- 3.8 indien in het beoordelingsmodel een gedeelte van het antwoord tussen haakjes staat, behoeft dit gedeelte niet in het antwoord van de kandidaat voor te komen;
- 3.9 indien een kandidaat op grond van een algemeen geldende woordbetekenis, zoals bijvoorbeeld vermeld in een woordenboek, een antwoord geeft dat vakinhoudelijk onjuist is, worden aan dat antwoord geen scorepunten toegekend, of tenminste niet de scorepunten die met de vakinhoudelijke onjuistheid gemoeid zijn.
- 4 Het juiste antwoord op een meerkeuzevraag is de hoofdletter die behoort bij de juiste keuzemogelijkheid. Voor een juist antwoord op een meerkeuzevraag wordt het in het beoordelingsmodel vermelde aantal scorepunten toegekend. Voor elk ander antwoord worden geen scorepunten toegekend. Indien meer dan één antwoord gegeven is, worden eveneens geen scorepunten toegekend.
 - 5 Een fout mag in de uitwerking van een vraag maar één keer worden aangerekend, tenzij daardoor de vraag aanzienlijk vereenvoudigd wordt en/of tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
 - 6 Een zelfde fout in de beantwoording van verschillende vragen moet steeds opnieuw worden aangerekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
 - 7 Indien de examinerator of de gecommiteerde meent dat in een examen of in het beoordelingsmodel bij dat examen een fout of onvolkomenheid zit, beoordeelt hij het werk van de kandidaten alsof examen en beoordelingsmodel juist zijn. Hij kan de fout of onvolkomenheid mededelen aan het College voor Examens. Het is niet toegestaan zelfstandig af te wijken van het beoordelingsmodel. Met een eventuele fout wordt bij de definitieve normering van het examen rekening gehouden.
 - 8 Scorepunten worden toegekend op grond van het door de kandidaat gegeven antwoord op iedere vraag. Er worden geen scorepunten vooraf gegeven.
 - 9 Het cijfer voor het centraal examen wordt als volgt verkregen.
Eerste en tweede corrector stellen de score voor iedere kandidaat vast. Deze score wordt meegedeeld aan de directeur.
De directeur stelt het cijfer voor het centraal examen vast op basis van de regels voor omzetting van score naar cijfer.
- NB1 Het College voor Examens heeft de correctievoorschriften bij regeling vastgesteld. Het correctievoorschrift is een zogeheten algemeen verbindend voorschrift en valt onder wet- en regelgeving die van overheidswege wordt verstrekt. De corrector mag dus niet afwijken van het correctievoorschrift.
- NB2 Het aangeven van de onvolkomenheden op het werk en/of het noteren van de behaalde scores bij de vraag is toegestaan, maar niet verplicht.
Evenmin is er een standaardformulier voorgeschreven voor de vermelding van de scores van de kandidaten.
Het vermelden van het schoolexamencijfer is toegestaan, maar niet verplicht.
Binnen de ruimte die de regelgeving biedt, kunnen scholen afzonderlijk of in gezamenlijk overleg keuzes maken.
- NB3 Als het College voor Examens vaststelt dat een centraal examen een onvolkomenheid bevat, kan het besluiten tot een aanvulling op het correctievoorschrift.
Een aanvulling op het correctievoorschrift wordt zo spoedig mogelijk nadat de onvolkomenheid is vastgesteld via Examenblad.nl verstuurd aan de examensecretarissen.

Soms komt een onvolkomenheid pas geruime tijd na de afname aan het licht. In die gevallen vermeldt de aanvulling:

NB

- a. Als het werk al naar de tweede corrector is gezonden, past de tweede corrector deze aanvulling op het correctievoorschrift toe.
 - b. Als de aanvulling niet is verwerkt in de naar Cito gezonden WOLF-scores, voert Cito dezelfde wijziging door die de correctoren op de verzamelstaat doorvoeren.
- Een onvolkomenheid kan ook op een tijdstip geconstateerd worden dat een aanvulling op het correctievoorschrift ook voor de tweede corrector te laat komt. In dat geval houdt het College voor Examens bij de vaststelling van de N-term rekening met de onvolkomenheid.

3 Vakspecifieke regels

Voor dit examen kunnen maximaal 47 scorepunten worden behaald.

Voor dit examen zijn geen vakspecifieke regels vastgesteld.

4 Beoordelingsmodel

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Opgave 1 Hebben kinderen een vrije wil?

1 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg waarom Augustinus onder andere naar aanleiding van deze gebeurtenis het begrip 'wil' kan introduceren: inzicht in het goede is niet genoeg om het goede ook te doen, iets anders is daarvoor verantwoordelijk 1
- een argumentatie waarom de uitleg van Augustinus van het begrip 'wil' gezien kan worden als kritiek op Socrates' opvatting over verkeerd menselijk handelen: Socrates dacht dat inzicht in het goede genoeg was om vervolgens ook het goede te doen 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Augustinus ziet in dat als je weet wat het goede is, dat je daar niet noodzakelijkerwijs naar handelt. Of in dit geval: Augustinus wist heel goed dat peren stelen niet mocht – en juist daarom deed hij het 1
- Inzicht in wat goed is, is blijkbaar niet genoeg om ook daadwerkelijk goed te doen. Augustinus laat met dit verhaal zien, dat kwaad en onwetendheid niet per se samengaan, zoals Socrates van mening was 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

2 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een argumentatie voor het niet aanwezig zijn van totale controle bij een kind van drie en ook bij Augustinus op 8-jarige leeftijd: niemand is de ultieme oorzaak van zijn handelen 1
- een argumentatie dat regulatieve controle bij een kind van drie niet aanwezig is: geen alternatieve mogelijkheden volgens tekst 1. Maar wel bij Augustinus op 8-jarige leeftijd: hij had de peren ook aan de boom kunnen laten 1
- een argumentatie voor het afwezig zijn van besturingscontrole bij kinderen van drie: zij wachten niet, terwijl ze wel weten wat het gevolg is als zij niet wachten. Maar Augustinus op 8-jarige leeftijd heeft wel besturingscontrole: hij wist wat hij deed en was voor rede vatbaar 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Totale controle wil zeggen dat jij de enige bent die jouw handelen bepaalt. Totale controle ontbreekt bij een kind van drie, omdat niemand de ultieme oorzaak van zijn handelen is, dus kinderen van drie jaar of van acht jaar (de leeftijd van Augustinus in dit verhaal) ook niet 1
- Met betrekking tot regulatieve controle: bij een kind van 3 is dat niet aanwezig, omdat zij op deze leeftijd geen alternatieve mogelijkheden kennen, zoals blijkt uit de tekst, waar geen uitzonderingen worden gemaakt (ze hebben geen alternatieve mogelijkheid om de marshmallow te laten liggen). Augustinus lijkt wel een alternatieve mogelijkheid te hebben: hij steelt ook niet om peren te eten, maar om het stelen zelf. Het lijkt erop dat hij de peren ook had kunnen laten hangen, wat betekent dat hij een alternatieve mogelijkheid had. Een alternatieve mogelijkheid hebben, betekent dat hij regulatieve controle had 1
- Besturingscontrole lijkt bij een kind van drie te ontbreken: de wetenschap dat ze meer krijgen als ze even wachten, lijkt nog niet tot hen doorgedrongen. Besturingscontrole is het vermogen te begrijpen waarom je iets wel of niet had moeten doen. Augustinus heeft die besturingscontrole in ieder geval wel, want hij wist precies wat hij deed en was voor rede vatbaar 1

Opmerking

Alleen een scorepunt per deelantwoord toekennen als in het antwoord zowel de positie van een kind van drie jaar als de positie van Augustinus als 8-jarige in het antwoord wordt betrokken; als een van beide posities ontbreken, dan geen scorepunt voor het deelantwoord toekennen.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

3 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een argumentatie waarom Hume Tom vrij zou noemen aan de hand van Humes opvatting over het samengaan van vrijheid en noodzakelijkheid: Toms handelen volgt uit zijn wil 1
- een argumentatie waarom Hume Tom vrij zou noemen aan de hand van Humes opvatting van vrijheid: Tom wordt niet fysiek belemmerd 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Hume bedoelt met het samengaan van vrijheid en noodzakelijkheid dat er voor je gevoel een noodzakelijke relatie moet zitten tussen jouw wensen en handelingen. Als je die relatie niet voelt, is je handelen onwillekeurig en daarom niet vrij. Stel dat Tom rauw wil eten en hij doet het vervolgens niet dan is hij niet vrij, want hij volgt zijn verlangen niet. Echter, Tom zegt dat hij rauw wil eten en vervolgens doet hij dit ook. Zijn handeling komt overeen met zijn wil en dus is volgens Hume zijn handelen vrij 1
- Iemand is volgens Hume niet vrij als hij fysiek belemmerd wordt. Misschien wordt Tom wel geestelijk belemmerd – zijn broer is immers naar Engeland verhuisd, omdat hij rauw moest eten van zijn moeder en Tom gaat niet meer naar school, omdat hij daar in aanraking zou kunnen komen met ongezond voedsel – maar Tom is geen gevangene in ketens. Hume bedoelt deze ketens letterlijk, dus is de situatie die Hume bedoelt niet op Tom van toepassing. Tom zou vrij genoemd worden volgens Hume 1

4 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg waarom Tom in de visie van Strawson niet verantwoordelijk wordt gehouden voor zijn eetgedrag: tegenover Tom neemt men een objectiverende houding aan, omdat hij een kind is 1
- een uitleg waarom moeder Francis in de visie van Strawson wel verantwoordelijk wordt gehouden: men heeft reactieve attitudes richting Francis en die veronderstellen dat iemand verantwoordelijk is 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Tom wordt in de reacties op internet niet verantwoordelijk gehouden voor zijn gedrag, omdat hij een kind is. De publieke opinie neemt tegenover hem een objectiverende houding aan. Dat wil zeggen dat men hem niet verantwoordelijk houdt voor zijn eigen eetgedrag omdat voor zijn gedrag een keten van oorzaken is aan te wijzen die niet uit hemzelf voortkomt 1
- De reactieve attitude ‘woede’ van de publieke opinie zou volgens Strawson laten zien dat Francis verantwoordelijk wordt gehouden voor wat zij doet. Misschien verandert de boosheid wanneer men meer te weten zou komen over Francis’ achtergrond, maar dat neemt niet weg dat de praktijk van ‘het verantwoordelijk houden’ verondersteld is in het geval van Francis 1

5 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een argumentatie of Tom uit vrije wil voor rauw eten kiest aan de hand van zwakke zelfevaluatie: kwantitatieve afweging en tekst 3 1
- een argumentatie of Tom uit vrije wil voor rauw eten kiest aan de hand van sterke zelfevaluatie: kwalitatieve afweging en tekst 3 1
- een argumentatie waarom volgens Taylor Fischers opvatting van besturingscontrole tekort zou schieten als volledige definitie van verantwoordelijkheid: er ontbreekt een moreel oordeel, of een ‘conception of the self’ 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Tom lijkt op het eerste gezicht in staat tot een zwakke zelfevaluatie: een afweging wat het meeste genot verschaft op lange of op korte termijn, Tom lijkt hiertoe in staat, omdat hij in tekst 3 zegt dat hij het rauwe eten lekker vindt en zich er ook wel lekker bij voelt 1
- Een sterke zelfevaluatie betekent dat Tom zich afvraagt wat voor persoon hij wil zijn. Hierin zou een moreel oordeel over hemzelf betrokken moeten zijn. Gebaseerd op tekst 3 lijkt dit voor Tom nog niet aan de orde. Aangezien Tom niet in staat lijkt tot een sterke zelfevaluatie kan hij zichzelf niet verwerklijken en is hij niet vrij 1
- Volgens Fischer is besturingscontrole de noodzakelijke en voldoende eis aan verantwoordelijkheid, maar voor Taylor is weten wat je doet en begrijpen waarom je iets niet had moeten doen te weinig; er ontbreekt een moreel oordeel, of een ‘conception of the self’. Voor Taylor kan er daardoor geen sprake zijn van verantwoordelijkheid 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

6 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een (korte) weergave van de visie van Popper op wetenschap: door middel van falsificatie kunnen onware theorieën worden weerlegd 1
- een (korte) weergave van de visie van Kuhn op wetenschap: het heersende paradigma bepaalt hoe wetenschappers te werk gaan, totdat door problemen binnen dat paradigma een nieuw paradigma noodzakelijk is: paradigmashift 1
- een argumentatie op basis van tekst 4 of Francis' opvatting aansluit bij die van Kuhn of bij die van Popper 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Karl Popper stelt dat er vooruitgang in de wetenschap is, omdat wetenschappers door middel van falsificatie onware theorieën kunnen weerleggen en op die manier dichterbij de waarheid komen 1
- Thomas Kuhn is van mening dat een heersend paradigma bepaalt hoe wetenschappers te werk gaan om de waarheid te achterhalen. Vervolgens stapelen problemen zich op in dat paradigma en komt er een paradigmashift. Zo werkt wetenschap volgens Kuhn 1
- Francis sluit eerder aan bij de opvatting van Kuhn, omdat zij stelt dat er naast het paradigma van Pasteur, waarin doktoren zijn opgeleid, ook andere paradigma's bestaan, zoals dat van Béchamps (waarin zij zich meer herkent) 1

Opgave 2 Doen wat je denkt

7 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een argumentatie waarom Swaab het bestaan van vrije wil verwerpt op grond van de experimenten van Libet: bewustzijn komt pas na de beslissingen van de hersenen 1
- een uitleg van het verband tussen Libets experiment en vrije wil als bewuste aansturing: de voorbereiding van beweging van het lichaam ontstaat in de hersenen eerder dan een bewuste beslissing daartoe, waardoor bewuste aansturing niet mogelijk lijkt 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens het epifenomenalisme van Swaab loopt het bewustzijn achter de beslissingen van de hersenen aan, zoals het experiment van Libet lijkt aan te tonen. Een bewuste gedachte kan invloed hebben binnen het natuurkundige domein, maar het bewustzijn neemt niet de beslissing om te beginnen met handelen, want die wordt in de hersenen al eerder genomen. In die zin komt de bewuste gedachte dus achteraf 1
- Uit het experiment van Libet blijkt dat de voorbereiding van een beweging begint in je hersenen voordat je bewust bedenkt dat je met die beweging wilt beginnen. Vrije wil als bewuste aansturing impliceert een handeling die wordt aangestuurd door een bewuste gedachte die je vlak voor de handeling hebt. Het experiment van Libet zou daarom bewuste aansturing uitsluiten 1

8 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg van de kritiek van Dennett op conclusies uit Libets experiment: bewust beslissen is niet op één moment meetbaar omdat het een in tijd en ruimte uitgesmeerd proces is 1
- een argumentatie waarom de conclusie van Libet dat we beschikken over vetorecht op basis van zijn eigen experiment inconsistent kan worden genoemd: ook het bewuste veto vergt – volgens zijn eigen uitgangspunten – weer een daaraan voorafgaand onbewust hersenproces waarin het veto al onbewust wordt voorbereid 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Dennett heeft Libet niet ontdekt dat het bewustzijn achterblijft bij het onbewuste besluit, maar slechts dat bewuste besluitvorming tijd kost. Dit sluit aan bij de gedachte van Dennett dat er geen ‘cartesiaans theater’ of ‘homunculus’ bestaat die een bewust besluit neemt, maar dat dit een in tijd en ruimte uitgesmeerd proces is. In tegenstelling tot wat Libet dacht, is er dus geen meetbaar moment waarop je je bewust wordt van iets 1
- Volgens Libet hebben we een bewust vetorecht ten aanzien van een door de hersenen onbewust genomen beslissing. Uit zijn experiment blijkt namelijk dat de voorbereiding van een handeling niet altijd tot die handeling leidt. Maar als onbewuste processen een lichaamsactie voorbereiden nog voordat er een bewust besluit genomen wordt, dan moet dit evenzeer gelden voor het bewuste veto dat wordt uitgevoerd. Het tegengaan van een neiging die in de hersenen is voorbereid, veronderstelt zelf weer een onbewust hersenproces dat dit bewuste veto mogelijk maakt. Maar in dat geval is, volgens de logica van Libet, voor het bewuste veto dus eigenlijk ook al onbewust gekozen 1

9 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een weergave van een definitie van vrije wil die de opvatting van Slors ondersteunt dat een vrije wil kan bestaan 1
- een argumentatie aan de hand van het principe van ultieme oorzaak en de gegeven definitie van vrije wil dat een vrije wil mogelijk is 1
- een argumentatie aan de hand van het principe van alternatieve mogelijkheden en de gegeven definitie van vrije wil dat een vrije wil mogelijk is 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Mijn definitie van vrije wil die de opvatting van Slors dat een vrije wil kan bestaan ondersteunt, is: het vermogen om beslissingen te nemen op basis van wat de persoon die over dit vermogen beschikt zelf belangrijk vindt 1
- Ik ben het met Slors eens dat de vrije wil nog steeds mogelijk is ondanks de bevindingen van de moderne hersenwetenschap die met een vrije wil in strijd lijken te zijn. Volgens mij is vrije wil het vermogen om beslissingen te nemen op basis van wat ik zelf belangrijk vind. Daarbij veronderstel ik niet dat het om een bewuste keuze moet gaan of dat ik volledige controle over mijn handelingen moet hebben. Mijn definitie veronderstelt ook niet noodzakelijk dat ik de ultieme oorzaak van mijn handelingen ben; mijn beslissingen uit vrije wil kunnen best weer door iets anders zijn veroorzaakt 1
- Ook veronderstelt mijn definitie niet noodzakelijk dat ik een andere keuze had moeten kunnen maken volgens het principe van alternatieve mogelijkheden. Mijn keuzes zijn namelijk bepaald door wat ik zelf belangrijk of waardevol vind. Pas als ik iets anders belangrijk had gevonden had ik een andere keuze gemaakt 1

Opmerkingen

- *Aan een definitie van vrije wil die filosofisch-inhoudelijk juist is, en de positie van Slors ondersteunt en meer inhoudt dan ‘een wil die vrij is’, kan 1 scorepunt worden toegekend.*
- *Aan een argumentatie kan alleen een scorepunt worden toegekend wanneer deze filosofisch-inhoudelijk adequaat is en gebaseerd is op het principe van ultieme oorzaak en op het principe van alternatieve mogelijkheden en een daarbij filosofisch-inhoudelijk passende definitie van vrije wil.*

10 maximumscore 4

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een argumentatie voor een overeenkomst tussen ‘zelfinterpretatie’ volgens Taylor en ‘zelfinterpretatie’ volgens het schema van Slors aan de hand van het begrip ‘herevaluatie’: voortdurende herevaluatie als proces zonder einde 1
- een argumentatie voor een verschil tussen ‘zelfinterpretatie’ volgens Taylor en ‘zelfinterpretatie’ volgens het schema van Slors aan de hand van het begrip ‘conception of the self’: conception of the self op basis van (onbewust aangestuurde) handelingen (Slors) of op basis van (bewuste) gedachten (Taylor) 1
- een uitleg van het begrip ‘herevaluatie’: een evaluatie van onze eerdere zelfinterpretaties om erachter te komen of we zijn geworden wie we willen zijn 1
- een uitleg van het begrip ‘conception of the self’: het beeld dat ik van mijzelf heb dat dicht staat bij wat ik als subject ben 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- overeenkomst: volgens Taylor bestaat zelfinterpretatie uit een niet eindigende reeks evaluaties en herevaluaties van het zelf die leiden tot een 'conception of the self'. Daarbij moet worden teruggegaan naar wat nog niet onder woorden is gebracht. Dit is herkenbaar in het schema van Slors waarin ons gedrag dat voortkomt uit het onbewuste 'ik' wordt geïnterpreteerd en via bewuste gedachten dit onbewuste 'ik' ook weer wordt beïnvloed, waardoor onze handelingen kunnen veranderen. Daardoor komen we er pas bij een hernieuwde zelfinterpretatie achter of we geworden zijn wie we willen zijn 1
- verschil: bij Taylor wordt de interpretatie geïnformeerd door bewuste gedachten (gevoelens en overtuigingen) in plaats van door onbewust aangestuurde handelingen. In het schema van Slors is geen pijl die aangeeft dat er een direct verband is tussen de bewuste gevoelens en overtuigingen en zelfinterpretatie. In het schema lijkt het onbewuste 'ik' alleen te kunnen worden geïnterpreteerd vanuit onze handelingen 1
- Als we onszelf evalueren kijken we volgens Taylor kritisch naar onszelf en vragen we onszelf af wat voor soort persoon we willen zijn. Daarbij moeten we onze bewuste gedachten (gevoelens en overtuigingen) interpreteren. Pas later, bij een herevaluatie, door een hernieuwde zelfinterpretatie, komen we erachter of we geworden zijn wie we willen zijn 1
- Bij herevaluaties worden we gedwongen terug te keren naar de niet onder woorden gebrachte grens van waaruit ze hun oorsprong hebben gevonden en raakt het hele zelf betrokken. Dat is een onzeker proces omdat de evaluaties die het dichtst staan bij wat ik als subject ben ('conception of the self'), behoren tot de evaluaties waarover ik het moeilijkst duidelijkheid kan verschaffen 1

11 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg van wat de uitkomsten van modern psychologisch onderzoek volgens Gray betekenen voor de rationaliteit van keuzes: het laat zien dat mensen hun keuzes niet baseren op bewuste reflectie, maar op onbewuste intuïtie, en de rationele rechtvaardiging er later bij verzinnen 1
- een argumentatie of de kandidaat het eens is met het standpunt van Lamme over het bewustzijn als kwebbeldoos met daarin opgenomen de uitleg van het standpunt van Gray 1
- een argumentatie of de kandidaat het eens is met het standpunt van Slors over het bewustzijn als navigatiesysteem met daarin opgenomen de uitleg van het standpunt van Gray 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Modern psychologisch onderzoek laat volgens Gray zien dat mensen hun keuzes en oordelen niet baseren op reflectie, maar op intuïtie. Als we al op zoek gaan naar argumenten, dan doen we dat meestal niet om kritisch te onderzoeken of we wel goede redenen hebben om een bepaald standpunt in te nemen: we zoeken naar argumenten om de standpunten te verdedigen die we intuïtief toch al hadden ingenomen en verzinnen de redenen achteraf. Volgens Gray laat modern wetenschappelijk onderzoek zien dat zelfverwerkelijking niet mogelijk is omdat er in onze geest helemaal geen 'zelf' te vinden is. Er is slechts een verscheidenheid van drijfveren waar we ons grotendeels niet eens bewust van zijn 1
- Het standpunt van Gray lijkt goed aan te sluiten op de conclusie die Lamme trekt op basis van neurologisch onderzoek van Joe in tekst 6. Het gedeelde standpunt in beide gevallen is dat we rationele rechtvaardigingen voor ons handelen achteraf verzinnen zoals een kwebbeldoos dat zou doen. Gray, en misschien ook Lamme, bespreekt bij voorkeur die experimenten die zijn theorie ondersteunen. Er zijn ook experimenten waaruit blijkt dat mensen wel degelijk kritisch redeneren, of waarin de zelfinterpretatie wel degelijk een goed beeld van de motieven voor ons gedrag blijken te geven. Dat het soms niet goed gaat, zoals in het geval van Joe, wil niet zeggen dat het nooit goed gaat. Ik ben het dus niet eens met het standpunt van Lamme dat we het bewustzijn louter als kwebbeldoos moeten zien 1
- Ik kan me daarom veel beter vinden in de opvattingen van Slors waarin hij het bewuste ik vergelijkt met een navigatiesysteem. Volgens mij hebben we meestal goede aanwijzingen voor de motieven van ons eigen handelen en kunnen we daardoor ook met zelfinterpretatie ons gedrag goed voorspellen. In tegenstelling tot wat Gray denkt, kan modern psychologisch onderzoek volgens mij dus aantonen dat we meestal tot adequate zelfinterpretatie kunnen komen. Daarom ben ik het wel eens met de opvatting van Slors 1

Opmerking

Aan een argumentatie van beide standpunten waarin het standpunt van Lamme wordt verdedigd en dat van Slors niet, of een argumentatie waarin beide standpunten worden verdedigd of beide niet worden verdedigd, kunnen ook maximaal 2 scorepunten worden toegekend, mits filosofisch-inhoudelijk adequaat uitgewerkt met een verwerking van de rol van modern psychologisch onderzoek naar de rationaliteit van keuzes volgens Gray.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

12 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg dat de opvatting van Mill dat men actief betrokken moet zijn op de vorming van het eigen karakter in het schema van Slors te herkennen is omdat ook daar 'het zelf' geen vaststaand gegeven is 1
- een argumentatie dat Slors zich op de filosofie van Mill kan beroepen om te onderbouwen wat hij onder identiteit verstaat: 'het zelf' is het product van een individueel groeiproces op basis van verlangens die bij je passen 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Om te weten wat je 'het zelf' noemt of wat je identiteit is, moet je volgens Mill uitvinden van wat voor soort leven je gelukkig zou worden, en dat zal voor iedereen anders zijn. Zonder actieve betrokkenheid bij de vorming van het eigen karakter is het niet mogelijk om een sterk karakter te ontwikkelen en een gelukkig mens te zijn, of zelf te weten waar je gelukkig van zou worden. Deze actieve betrokkenheid bij de vorming van het eigen karakter is herkenbaar in het schema van Slors. Er is immers geen vaststaand 'zelf' of identiteit die voor altijd duidelijk is. Ook uit het schema blijkt dat 'het zelf' wordt bepaald door een proces waarin je jezelf moet interpreteren en programmeren. Dat wijst op de noodzaak tot actieve betrokkenheid 1
- Volgens Slors zijn handelingen vrij als we kunnen uitleggen waarom we doen wat we doen op een manier die aansluit bij ons 'zelf': een handeling moet passen bij de waarden, wensen en overtuigingen die je hebt. Slors zou zich voor zijn opvatting over 'het zelf' op de filosofie van Mill kunnen beroepen. Ook volgens Mill wordt je identiteit immers bepaald door verlangens of behoeften die van jezelf zijn, die bij je passen, waar je gelukkig van wordt. Dat betekent volgens Mill dat ze bij je karakter moeten passen. En dat karakter valt niet te reduceren tot iets dat is aangeboren of geheel wordt bepaald door culturele factoren. Het is het product van een individueel groeiproces, dat voor iedere persoon verschillend is. Vanuit een sterk en gelukkig karakter dat het resultaat is van een individueel groeiproces kunnen we onze handelingen uitleggen als passend bij ons 'zelf' 1

Opgave 3 Roken en vrije wil

13 maximumscore 4

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg dat het substantiedualisme van Descartes in tekst 7 is te herkennen: denkende substantie versus uitgebreidheid – “Er zijn twee soorten verslavingen: geestelijk en lichamelijk” 1
- een uitleg dat het dualistisch epifenomenalisme in tekst 7 is te herkennen: bewuste ervaringen en gedachten worden veroorzaakt door het lichaam, maar hebben zelf geen invloed op het lichaam – “Als je geen sigaretten bij je hebt, word je onrustig.” 1
- een uitleg van het interactieprobleem: hoe kunnen lichaam en geest elkaar beïnvloeden als het onafhankelijke grootheden zijn? 1
- een uitleg hoe het epifenomenalisme dit probleem oplost: als het lichaam de geest beïnvloedt dan is de relatie tussen lichaam en geest eenrichtingsverkeer 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Substantiedualisme is de theorie die stelt dat de menselijke geest een denkende substantie is die onafhankelijk bestaat van het materiële menselijk lichaam (dat tot de substantie van de natuur behoort). Zoals in tekst 7 duidelijk onderscheid gemaakt wordt tussen lichaam en geest als twee onafhankelijke instanties: “Er zijn twee soorten verslavingen: geestelijk en lichamelijk. Sommige verslavingen zijn alleen geestelijk. Bijvoorbeeld als je verslaafd bent aan computeren. Je bent uren aan het chatten of gamen op internet. Je lichaam kan wel zonder die computer. Je gaat niet trillen als je bij de computer weg bent. Maar je geest is wel verslaafd. Je wilt steeds vaker en langer computeren.” 1
- Het dualistisch epifenomenalisme is de theorie dat bewuste ervaringen en gedachten wel door het lichaam worden veroorzaakt, maar zelf geen invloed hebben op het lichaam. Bijvoorbeeld: “veel verslavingen zijn geestelijk èn lichamelijk. Bijvoorbeeld als je rookt. Iemand die rookt, denkt steeds aan sigaretten. Je verlangt ernaar. Als je geen sigaretten bij je hebt, word je onrustig.” Het denken aan sigaretten (geestelijk) wordt veroorzaakt door het roken (lichamelijk) 1
- Het interactieprobleem stelt de vraag hoe lichaam en geest elkaar kunnen beïnvloeden als het onafhankelijke grootheden zijn? 1
- Dit wordt opgelost door het epifenomenalisme: je doet iets lichamelijks (roken) en er gebeurt iets geestelijks (denken dat je rustig wordt), daarmee is de relatie tussen lichaam en geest eenrichtingsverkeer geworden 1

Vraag	Antwoord	Scores
14	maximumscore 3	
	Een goed antwoord bevat de volgende elementen:	
	<ul style="list-style-type: none"> <li data-bbox="279 286 1321 472">• een argumentatie dat het niet mogelijk is om bij Hume van zelfverwerkelijking te spreken omdat: <ul style="list-style-type: none"> <li data-bbox="331 365 1321 396">– de rede de slaaf is van de passies; <li data-bbox="331 403 1321 472">– de menselijke geest een bundel van verlangens, ervaringen en ideeën is <li data-bbox="279 479 1321 591">• een uitleg dat daarom volgens Hume door roken ook geen zelfverwerkelijking mogelijk is: er is geen ervaring van een ‘zelf’ te midden van de afzonderlijke verlangens 	<p style="text-align: right;">2</p> <p style="text-align: right;">1</p>
	voorbeeld van een goed antwoord:	
	<ul style="list-style-type: none"> <li data-bbox="279 674 1321 898">• Het is als je rookt moeilijk om van zelfverwerkelijking te spreken, want de rede is volgens Hume slaaf van de passies. Mensen hebben meestal meerdere verlangens tegelijkertijd. Wat je kiest, wordt bepaald door de kracht van die verlangens. De enige rol die rationeel denken hierbij speelt, is ervoor zorgen dat je zo handelt dat het je lukt om je sterkste verlangen te bevredigen 	<p style="text-align: right;">1</p>
	<ul style="list-style-type: none"> <li data-bbox="279 904 1321 1016">• Volgens Hume is de menselijke geest bovendien niet meer dan een bundel van verlangens, ervaringen en ideeën. Hume was daarom zeer sceptisch over het idee van een ‘zelf’ of een ‘eigen wil’ 	<p style="text-align: right;">1</p>
	<ul style="list-style-type: none"> <li data-bbox="279 1023 1321 1247">• Als het iemands sterkste verlangen is om te roken, dan wil je kennelijk roken. Als je rookt en daarbij niet wordt belemmerd dan volstaat dit sterkste verlangen weliswaar als voorwaarde voor morele verantwoordelijkheid, maar het roken kan volgens Hume niet als zelfverwerkelijking worden beschouwd: er is immers geen sprake van een ‘zelf’ te midden van de afzonderlijke of sterkste verlangens 	<p style="text-align: right;">1</p>
15	maximumscore 3	
	Een goed antwoord bevat de volgende elementen:	
	<ul style="list-style-type: none"> <li data-bbox="279 1368 1321 1592">• een beschrijving van Frankfurts gedachte-experiment van dokter Black: Black heeft een mechanisme in het hoofd van meneer Jansen geplaatst. Als Jansen doet wat Black wil gebeurt er niets, en doet hij uit vrije wil wat hij doet. Als Jansen niet doet wat Black wil, grijpt hij in. Black grijpt niet in, want Jansen doet wat Black wil, uit vrije wil, maar zonder alternatieve mogelijkheid 	<p style="text-align: right;">1</p>
	<ul style="list-style-type: none"> <li data-bbox="279 1599 1321 1666">• een verschil tussen dokter Black en de sigarettenindustrie: rokers hebben wel een alternatieve mogelijkheid, meneer Jansen niet 	<p style="text-align: right;">1</p>
	<ul style="list-style-type: none"> <li data-bbox="279 1673 1321 1821">• een uitleg van het verschil aan de hand van eerste- en tweede-orde verlangens: bij meneer Jansen zijn eerste- en tweede-orde-verlangens in harmonie, terwijl dat bij rokers niet het geval hoeft te zijn. Rokers kunnen onvrijwillig verslaafd zijn 	<p style="text-align: right;">1</p>

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Het gedachte-experiment van dokter Black gaat als volgt. Meneer Jansen krijgt, zonder dat hij het weet, van de kwaadwillende dokter Black een op afstand bedienbaar mechanisme in zijn hoofd ingeplant. Dokter Black kan hiermee het gedrag van meneer Jansen sturen, zonder dat meneer Jansen dat merkt. Dokter Black weet dat meneer Jansen een bank wil gaan beroven. Dokter Black wil ook dat meneer Jansen dit doet.
Daarom houdt hij zijn gedrag goed in de gaten. Als meneer Jansen de bank berooft, is er niets aan de hand. Als meneer Jansen op het laatst besluit toch de bank niet te gaan beroven, zal dokter Black ingrijpen en het hem toch laten doen. Uiteindelijk blijkt het ingrijpen van dokter Black niet nodig, want meneer Jansen berooft de bank

1
- Een verschil tussen meneer Jansen en een roker is dat rokers alternatieve mogelijkheden hebben, namelijk niet roken, terwijl meneer Jansen geen alternatieve mogelijkheid heeft. Als hij zou besluiten de bank toch niet te beroven, zou dokter Black ingrijpen

1
- Bij meneer Jansen strijden eerste- en tweede-orde-verlangens niet met elkaar, terwijl dat bij rokers wel het geval kan zijn. Rokers zijn dan onvrijwillig verslaafd, wat betekent dat ze wel roken, hoewel ze dat niet (meer) willen. Het handelen van Jansen volgt op zijn verlangen

1

Opmerking

Bij het derde deelscore-antwoord kan een uitleg van een verschil tussen meneer Jansen en rokers dat inhoudt dat bij meneer Jansen eerste- en tweede-orde-verlangens geen rol spelen, terwijl er bij rokers van een strijd daartussen sprake kan zijn, ook worden goed gerekend met 1 scorepunt.

16 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg wanneer een roker te kwader trouw is: als hij zijn verantwoordelijkheid afschuift en dat als excuus gebruikt om te roken

1
- een uitleg wanneer een roker ongewild verslaafd is: een verlangen dat je niet bent, maar wel hebt en dat jouw onwillige gedrag veroorzaakt

1
- een argumentatie welke kritiek hierop mogelijk is vanuit Sartres uitgangspunten: ook binnen gegevenheden (facticiteit) is er altijd iets te kiezen en blijf je verantwoordelijk

1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Mensen zijn te kwader trouw als ze de verantwoordelijkheid voor hun gedrag niet nemen. Een roker is dus te kwader trouw als hij bijvoorbeeld rookt omdat iedereen het doet en dat als excuus gebruikt om te roken 1
- Volgens Frankfurt kun je een onwillige verslaafde zijn. Dat ben je als je geen drugs (of nicotine) wilt gebruiken, maar het toch doet. Volgens Frankfurt is dit mogelijk: hij ziet de verslaving als een verlangen dat je niet bent maar wel hebt en dat, als het maar sterk genoeg is, jouw onwillige gedrag veroorzaakt 1
- Volgens Sartre is dit niet mogelijk. Verslaving kan wel een factor zijn waardoor je beperkt wordt, net als de cultuur waarin je geboren wordt, maar je bent altijd vrij in de manier waarop je omgaat met die zogenaamde facticiteit. Er is altijd iets te kiezen en je bent altijd zelf verantwoordelijk voor wat je doet. Een verslaafde is volgens Sartre eerder te kwader trouw, dat wil zeggen iemand die zijn verantwoordelijkheid ontloopt. Je bent volgens Sartre authentiek als je niet zomaar iets kiest omdat het past bij je rol of functie, of omdat het is wat 'men' nu eenmaal doet, maar wanneer je juist kiest vanuit het besef dat het jouw keuze is. Als mensen proberen hun eigen vrijheid te ontlopen, dan is er sprake van mauvaise foi 1

17 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg met behulp van tekst 9 hoe minister Schippers net als Kant het intelligibele karakter van mensen veronderstelt: de rede is de oorzaak voor het gedrag van mensen 1
- een uitleg dat het onderscheid dat Kant maakt tussen noumenale en fenomenale wereld volgens Strawson niet nodig is om een vrije wil aan te nemen: bij Strawson is de praktijk van verantwoordelijkheid onderdeel van de gedetermineerde/fenomenale/sociale wereld 1
- een argumentatie aan de hand van Pereboom dat leerlingen door het schoolpleinrookverbod verantwoordelijkheid ontnomen wordt: zwakke aanrekenbaarheid en quarantaine 1

Vraag	Antwoord	Scores
	voorbeeld van een goed antwoord:	
	<ul style="list-style-type: none"> • Net als Kant veronderstelt minister Schippers het intelligibele karakter van mensen als ze hen verantwoordelijk houdt voor hun keuzes. Kant ziet de rede als oorzaak van het gedrag van mensen 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • Het onderscheid dat Kant maakt tussen noumenale en fenomenale wereld is volgens Strawson niet nodig om een vrije wil aan te nemen: elkaar verantwoordelijk houden op grond van reactieve attitudes is onderdeel van de gedetermineerde sociale wereld 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • Pereboom is een harde incompatibilist. Hij zegt dat mensen geen vrije wil hebben, of het determinisme nu waar is of niet. Hoewel mensen nooit straf verdienen, kun je ze wel ter verantwoording roepen (zwakke aanrekenbaarheid). Een rokende leerling is niet verantwoordelijk voor zijn gedrag, maar de samenleving – in dit geval de school – heeft wel het recht hem in quarantaine te plaatsen ter bescherming van leerlingen die niet roken 	1

5 Inzenden scores

Verwerk de scores van alle kandidaten per examinator in het programma WOLF. Zend de gegevens uiterlijk op 20 juni naar Cito.

6 Bronvermeldingen

tekst 1	naar: Jan Bransen, Ik wil mezelf kunnen zijn! Zelfcontrole in de gedragswetenschappen, in: Maureen Sie en anderen, <i>Hoezo vrije wil?</i>
tekst 2	bron: Augustinus, <i>Belijdenissen</i>
tekst 3	bron: Anneloek Sollaart, Documentaire <i>Rauwer</i>
tekst 4	bron: uitzending Pauw en Witteman, 18 december 2012
tekst 5 en 6	bron: Marc Slors, <i>Dat had je gedacht!</i> , 2012
tekst 7 en 8	bron: www.stivoro.nl [oldstivoro]
tekst 9	bron: Zembla, uitgezonden op 21 oktober 2011
tekst 10	bron: NRC Weekend, zaterdag 1 juni & zondag 2 juni 2013